

Ризаев Н.К-Ўзбекистон Республикаси
Банк-молия академияси профессори
Н.Абдиева-Тошкент молия институти доценти
Д.Куватова- Ўзбекистон Республикаси
Банк-молия академияси магистранти

КОРХОНАЛАРДА ИЧКИ АУДИТНИНГ ЗАРУРИЯТИ ВА АҲАМИЯТИ **(“Ўзбекистон темир йўллари” АЖ мисолида)**

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистонда ички аудитнинг аҳамияти ва зарурияти, унда қўлланиладиган стандартлар, ички аудитни режалаштириш, фирибгарлик билан боғлиқ рискларни аниқлаш, ички аудит текширувлари сифатини ошириш, ички аудит ҳисоботларини тузиш масалалари юзасидан илмий хулоса ва таклифлар шакллантирилган. Шунингдек, ички аудитда ички назорат методларини амалга ошириш, фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш ва бартараф этиш, ички аудит текширувларида таҳлилий амалларни қўллаш, ички назорат тизими самарадорлигини баҳолаш жараёнини такомиллаштириш бўйича фикрлар билдириб ўтилган.

Калит сўзлар: аудит, ички аудит ва назорат, аудитнинг самарадорлик кўрсаткичлари.

INTERNAL AUDIT IN ENTERPRISES **NEED AND IMPORTANCE** **(In the example of “O‘zbekiston temir yo‘llari” JSC)**

Abstract: In this article, a scientific conclusion and proposals are formed on the importance and necessity of internal audit in Uzbekistan, the standards used in it, planning of internal audit, identification of risks related to fraud, improvement of the quality of internal audit inspections, preparation of internal audit reports. Also, opinions were expressed on implementation of internal control methods in internal audit, detection and elimination of fraud cases, application of analytical procedures in internal audit inspections, improvement of internal control system efficiency evaluation process.

Keywords: audit, internal audit and control, audit performance indicators.

Кириш.

Глобаллашув жараёни корхоналарда бошқарув самарадорлигини оширишининг энг самарали омилларидан бири сифатида корпоратив бошқарув механизмининг амалий фаолиятини чуқур ўрганиш, таҳлил этиш эканлигини исботлади. Иқтисодиётнинг муҳим бўғини бўлган, турли хил иқтисодий муносабатларни бирлаштирувчи механизм сифатида акциядорлик жамиятларида бошқарувни самарали ташкил этиш модернизациялашган иқтисодиётнинг долзарб вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Бугунги ислохотлар натижасида иқтисодиётнинг ривожланиши кузатилаётган шароитда Ўзбекистонда самарали бошқарувга бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Ушбу эҳтиёжнинг юзага келишига хусусийлаштириш натижасида акциядорлар, мулк эгалари, менежерлар мақсад ва манфаатлари бир-биридан фарқ қилиши сабаб бўлмоқда. Бошқарувнинг аҳамияти унинг акциядорлик жамиятларининг самарали ишлашини таъминлаш, акциядорлар ва бошқа шахслар манфаатларини ҳимоя қилиш, шунингдек, бизнеснинг барқарор ривожланиш учун шароит яратиш қобилияти билан изоҳлаш мумкин. Бу эса ўз навбатида, мамлакат иқтисодиёти ривожланишига таъсир этади ҳамда бошқарувнинг самарали ташкил этилишида эса ички аудитнинг аҳамияти катта.

Адабиётлар шарҳи.

“Ички аудит акциядорлик жамияти корпоратив бошқарувининг муҳим таркибий қисми сифатида фаолият самарадорлигини, шунингдек қонунларга риоя этилишини таъминлашга қаратилган фаолиятни мустақил ва объектив баҳолаш тизими бўлиб ҳисобланади” (Костикова, 2014).

Ички аудит бошқарув органларига акциядорлик жамияти фаолияти билан боғлиқ ҳолисона маълумотларни таҳлил қилиш ва баҳолаш асосида асосланган қарорлар қабул қилишда ёрдам беради. Шунингдек, у акциядорлик жамиятининг молиявий барқарорлиги ва обрўсига таъсир қилиши мумкин бўлган потенциал риск ва муаммоларни аниқлашга ёрдам беради.

Статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, “Ўзбекистон Республикасида 2022 йилнинг охирида акциядорлик жамиятлари сони 600 тага етиб, улардан 234 таси давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятларидир” (Нуралиев, 2023).

Мамлакатимизда охириги йилларда корпоратив бошқарувни такомиллаштиришга катта урғу берилган бўлиб, иқтисодиётга “тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш, акциядорлик жамиятлари фаолиятининг самарадорлигини тубдан ошириш, бўлажак инвесторлар учун

уларнинг очиклиги ва жозибадорлигини таъминлаш, замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий қилиш, корхоналарни стратегик бошқаришда акциядорлар ролини кучайтириш учун қулай шароитлар яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4720- сонли Фармони қабул қилинди” (ПФ-4720, 2015). Ушбу фармон корпоратив бошқарувни ташкил этиш, қулай шарт-шароитлар яратишга қаратилган ҳуқуқий нормаларни янада такомиллаштиришга асос бўлди.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан ҳам корпоратив бошқарувни такомиллаштириш мақсадида 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини “Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”да амалга оширишга оид давлат дастурида “иқтисодиётни асосий “драйвер” соҳага айлантириб, унинг ҳажмини камида 2,5 барабар оширишга қаратилган ишларни олиб бориш мақсадида иқтисодиётнинг реал секторида ҳамда молия ва банк соҳаларида ишлаб чиқариш ва операцион жараёнларни рақамлаштириш вазифасини амалга ошириш механизмларидан бири қилиб молиявий-иқтисодий фаолияти самарадорлигини ошириш, корпоратив бошқарувни оптималлаштириш мақсадида ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларини автоматлаштириш (ERP) тизимлари белгиланган” (ПФ-60, 2022).

Акциядорлик жамиятлари корпоратив бошқаруви тизимида ички аудитнинг аҳамиятига баҳо бериш корпоратив бошқарув тушунчасини ўрганишни талаб этади.

Корхоналарнинг бошқарув тизимида ички аудитнинг аҳамияти шундан иборатки, у бошқарувни мониторинг қилишнинг зарур воситаси бўлиб, бизнес жараёнлар билан боғлиқ рискларни тўғри баҳолашни, АЖни бошқаришда тўғри қарорларни қабул қилишни, молиявий ва бошқарув ҳисобини тўғри юритилишини, фаолиятнинг норматив ҳужжатларга мувофиқ юритилиши, ахборот хавфсизлигини таъминлайди. Бу, шунингдек, инвесторлар ва бошқа манфаатдор томонларнинг ишончини оширишга ёрдам беради.

Хориж олими Дж.Джонсон “молиявий назоратни яхшилаш, ноқонуний хатти-ҳаракатларни аниқлаш ва бартараф этиш, харажатларни камайтириш ва таваккалчиликни бошқариш жараёнларини яхшилашга олиб келган ички аудиторнинг корпоратив бошқарув тизимига муваффақиятли жорий этилгани мисолида изланиш олиб борган бўлиб, тадқиқот натижалари корпоратив бошқарувда ички аудитнинг ролининг муҳимлигини таъкидлайди. У олиб борган илмий тадқиқот натижасида ички аудитнинг тўғри амалга

оширилиши бизнес самарадорлигини сезиларли даражада яхшилашини исботлаган. Бунда муаллиф ички аудитнинг мустақиллиги ва барча керакли маълумотларга эга бўлиши унинг самарадорлигига таъсир қилишини изоҳлаган.

Муаллиф ички аудит фаолиятини такомиллаштириш бўйича унинг ваколатларини ошириш, ҳисобот бериш тизимини ва компания раҳбарияти билан алоқани такомиллаштириш, ички аудиторларни тайёрлаш ва малакасини оширишни такомиллаштириш каби бир қанча тавсиялар берган” (Jonson J, 2010).

К.Хансен, С.Нилсен “корпоратив бошқарувда ички аудитнинг ролига бағишланган 100 дан ортиқ илмий мақолани таҳлил қилиб, муаллифлар ички аудит компанияни самарали бошқаришга ва корпоратив ахлоқ қоидаларига риоя қилишга қандай ҳисса қўшиши мумкинлигини ўрганган, улар ички аудит фирибгарликни олдини олиш, рискларни камайтириш ва бизнес жараёнлар самарадорлигини оширишга ёрдам берадиган муҳим корпоратив бошқарув воситаси”, деган хулосага келишди (Хансен К., Нилсен С.2012) .

Тадқиқотчилар, шунингдек, ички аудит компания ичидаги бошқа функциялардан мустақил бўлиши ва ўз вазифаларини бажариш учун етарли ресурслар ва ваколатларга эга бўлиши кераклигини таъкидлайдилар. К.Хансен ва С.Нилсен ички аудит умумий корпоратив бошқарув тизимида интеграция қилиниши, ташқи аудит ва рискларни бошқариш каби бошқа функциялар билан яқиндан ҳамкорлик қилиши керак деган хулосага келиб, фақат шу тарзда компания ўз фаолиятида максимал самарадорликка эришиши ва барча манфаатдор томонларнинг узок муддатли фаровонлигини таъминлаши мумкинлигини таъкидлайди.

Ли Ю. илмий изланишининг асосий мазмуни шундан иборатки, “ички аудит стратегик режалаштириш, рискларни бошқариш ва жараён мониторингига асосланган бўлса, янада самарали ва натижавий бўлиши мумкин. Ўрганиш натижалари шуни кўрсатдики, ички аудит самарадорлигини ошириш учун ички аудиторлар ва компания раҳбарияти ўртасидаги алоқа сифатини ошириш, шунингдек, ички аудиторларнинг малака ва билимларини ошириш зарур. Шунингдек, янги технологияларни жорий этиш ички аудит самарадорлигини сезиларли даражада ошириши мумкинлиги аниқланди” Lee (Yu. 2013).

Р.Льюис “корпоратив бошқарувдаги энг яхши ички аудит амалиётларини ўрганган. У ички аудит бўлими раҳбарлари ўртасида ўрганиш ўтказган ва қуйидаги натижаларга эришган:

1. Ички аудит ўз фаолиятида холисликни таъминлаш учун ташкилот ичида мустақил мақомга эга бўлиши керак;

2. Ташкилотнинг мақсадлари ва эҳтиёжларига мос келадиган яхши ишлаб чиқилган ички аудит стратегиясига эга бўлиши муҳимдир;

3. Ички аудит бўлимлари раҳбарлари ўз вазифаларини самарали бажариш учун етарли даражада малака ва билимга эга бўлиши керак;

4. Ички аудит ўз вазифаларини бажариш учун зарур бўлган ахборот ва ресурслардан фойдаланиш имкониятига эга бўлиши керак;

5. Ички аудит текширув сифатини таъминлаш учун сифат назорати тизимига эга бўлиши керак;

6. Ички аудит ташкилот ичида мувофиқлаштириш ва ҳамкорликни таъминлаш учун бошқа рискларни бошқариш функциялари билан алоқага эга бўлиши керак” (Lyuís, R. 2014).

Льюис Р. тадқиқотлари шуни кўрсатадики, ички аудитнинг энг яхши амалиётлари мустақиллик, стратегия, ваколатлар, ресурслардан фойдаланиш, сифат назорати ва бошқа рискларни бошқариш функциялари билан боғланишни ўз ичига олади. Ушбу омиллар ташкилотда ички аудитнинг самарадорлиги таъминлашга ёрдам беради.

М.Сандерс ва Д.Шорт ички аудит ва корпоратив бошқарув ўртасидаги муносабатлар бўйича тадқиқот олиб бориб, ички аудит корпоратив бошқарувни такомиллаштириш ва компаниялар учун рискларни камайитиришда муҳим роль ўйнаши мумкинлигини аниқладилар.

Хусусан, муаллифлар “кучли ички аудитга эга бўлиш бошқарувнинг юқори даражадаги жавобгарлиги, молиявий ҳисоботларнинг яхшиланиши ва ички жараёнларининг самарали назорати билан боғлиқлигини аниқладилар. Шунингдек, ички аудит тизими ривожланган компанияларнинг обрўси ва инвесторлар учун жозибадорлиги юқори эканлиги аниқланди. Шундай қилиб, мақолада самарали корпоратив бошқарув ва компанияларнинг муваффақиятли ишлаши учун ички аудитнинг муҳимлиги таъкидланган” (Sanders, M., Short, D. 2015).

К.Б.Аҳмеджонов илмий изланишларида ички аудит хизматини самарали ташкил этиш бўйича ички аудитор хизмати фаолиятини режалаштириш ва якуний аудиторлик ҳисоботини тайёрлаш, ички аудит стандартларини такомиллаштириш, ички аудит ваколатларини тақсимлаш жараёнини такомиллаштириш ва аудит натижаси ишончлилигини янада оширишга йўналтирилган илмий таклифлар асосланган бўлиб, ушбу олим “ички аудитни - хўжалик юритувчи субъектларида молиявий-хўжалик фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган объектив қафолат ва маслаҳатлар берувчи мустақил тизим ҳисобланиб, ички аудитни бухгалтерия маълумотларининг тўғри бўлишини таъминлаш ва корхонада самарали ички

назорат тизимини ташкил этишга йўналтирилган фаолият сифатида изоҳлаган” (Ахмаджанов, 2016).

Илхомов Ш. “ички аудитни бошқарув назоратининг ажралмас ва муҳим элементи сифатида талқин этади” (Ильхомов, 2018).

Каримов Н.Ф. “ички аудит корпоратив бошқарув, назорат ҳамда рискларни бошқаришни баҳолаш ва уларнинг самарадорлигини оширишга нисбатан тизимга солинган ва пухта ташкил этилган ёндашув орқали қўйилган мақсадларга эришишга ёрдам беради, деб таъкидлаган” (Каримов, 2006).

Профессор С.Мехмоновнинг диссертация ишида “бюджет ташкилотларида ички аудит хизмати фаолиятининг ташкилий-амалий жиҳатлари, бюджет ташкилотларида ички аудитнинг услубий таъминотини ривожлантириш ва ички аудит хизмати фаолияти самарадорлигини ошириш масалалари тадқиқ этилган бўлиб, ушбу олим ички аудитни— ташкилот томонидан сметаларни тузиш ҳамда ижросини амалга оширишни қонунчилик ҳужжатларига риоя қилинишини текшириш ҳамда мониторинг олиб бориш йўли билан назорат қилиш, молиявий ҳисобот маълумотларининг ишончлилигини таъминлаш, бюджет-смета интизомига риоя қилиш, маблағларнинг мақсадли ва оқилона сарфланишга йўналтирилган фаолият сифатида таърифлайди” (Мехмонов, 2018).

А.Н.Тўраев “ички аудит хизмати ходимларини сертификатлашни, ички аудит хизмати фаолиятининг ишчи ҳужжатлари, ички аудитнинг сифатини ички аудит хизмати иш натижалари бўйича таҳлилий, ички аудит йиғма ҳисоботини такомиллаштириш йўналишлари тадқиқ этилган бўлиб, ушбу олим ички аудитни ички аудит рискларни бошқариш, ички назорат тизимларининг ишончлилиги ва самарадорлигини, жумладан, корпоратив бошқарув амалиётини ички назорат соҳасидаги умумқабул қилинган халқаро ва миллий стандартлари асосида мунтазам ва мустақил равишда баҳолаш учун ташкил этилган фаолият сифатида таърифлаган” (Тўраев, 2019).

Умуман олганда ҳар бир фаолият каби, ички аудит мақсад ва вазифаларининг аниқлаштирилиши унинг фаолияти натижавийлигини оширади.

Юқоридагилардан хулоса қилиб қўйидаги таъриф шакллантирилди: *“Ички аудит – бошқарувнинг муҳим воситаси бўлиб, жамият ички назорат тизимининг ишончлилиги ва самарадорлигини баҳолаш, рискларни бошқариш ҳамда ташкилот олдига қўйилган мақсад ва вазифаларга эришини таъминлайди”.*

Корхона молиявий – хўжалик фаолияти назорати ва таҳлилининг самарадорлиги бевосита ички аудит хизматини самарали ташкил этилишига

боғлиқ бўлади. Ушбу фаолиятга асос солиш тўғрисида қарор қабул қилганда корхона бошқаруви ички аудиторлар фаолиятининг тартибга солинишига алоҳида эътибор қаратиши керак бўлади. Яъни корхонанинг ички аудит хизмати тўғрисидаги Низомни корхона фаолиятини ва хусусиятларини эътиборга олган ҳолда шакллантирилиши лозим.

Ички аудит хизмати шундай ташкил қилиниши керакки, у корхонанинг тартиб ва қоидаларига мувофиқ равишда барча жараёнларини текширувчи, таҳлил қилувчи ва баҳоловчи мустақил ажралмас таркибий қисми бўлиши керак.

Методология.

Тадқиқотда ички ауди ва ички назоратни амалга оширишда қуйидаги методларга эътибор қаратилди, жумладан, аудитнинг инструментлари сифатида сўровномалар, анкеталар, назорат амаллари рўйхати, 8D методи, 5Why методи, Исикава диаграммаси каби инструментларни мисол қилиш мумкин. Ички аудит жараёнида ушбу инструментларни қўллаш аудиторлик далилларини олиш ва аудит объекти ҳолати бўйича ишончли маълумотга эга бўлиш имконини беради. Инструментларнинг қай бирини танлаш, текширув мақсад ва ҳажми доирасидан келиб чиқиб белгиланади.

Маълумки, сўровномалар, халқаро амалиётда “Checklist” кенг тарқалган аудиторлик инструментларидан бири бўлиб, аудит объектидан келиб чиқиб, саволлар рўйхатидан иборат бўлади. Ушбу саволларга берилган жавоблар текшириляётган жараён ёки фаолият ҳолати тўғрисида ахборот беради. Сўровнома натижасида аниқланган хато ва камчиликлар асосида аудит ҳажмини қисқартиришга ёрдам беради.

Нazorat амаллари рўйхати аудитор томонидан бажарилган назорат турлари рўйхатидан иборат бўлади ва назорат амаллари рўйхати тўлдирилганлиги текширув ўтказилганидан далолат беради.

“8D (8 та ҳаракат) методи – бизнес-жараёнлардаги муаммолар, хатоликлар ва оғишларни ҳал қилиш учун ишлатилади. Ушбу метод қуйидаги тартибдаги ҳаракатлардан иборат: аудиторлар ва мутахассислардан иборат ишчи гуруҳини тузиш, муаммони ўрганиш ва тавсифлаш, муаммони бартараф этувчи чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, муаммони юзага келиши асосий, дастлабки сабабларни излаш, муаммони бартараф этиш чораларини қўллаш ва уларни текшириш, профилактика чораларини амалга ошириш ва профилактика чораларини баҳолаш ҳамда ҳисобот бериш.

5Why (5 та “Нима учун”) методи - бу юзага келган номувофиқликларни ички аудиторлар томонидан аниқлашнинг усулларидан бири бўлиб, унинг номланиши берилувчи саволлар сони билан узвий боғлиқ. Бунда хато ва

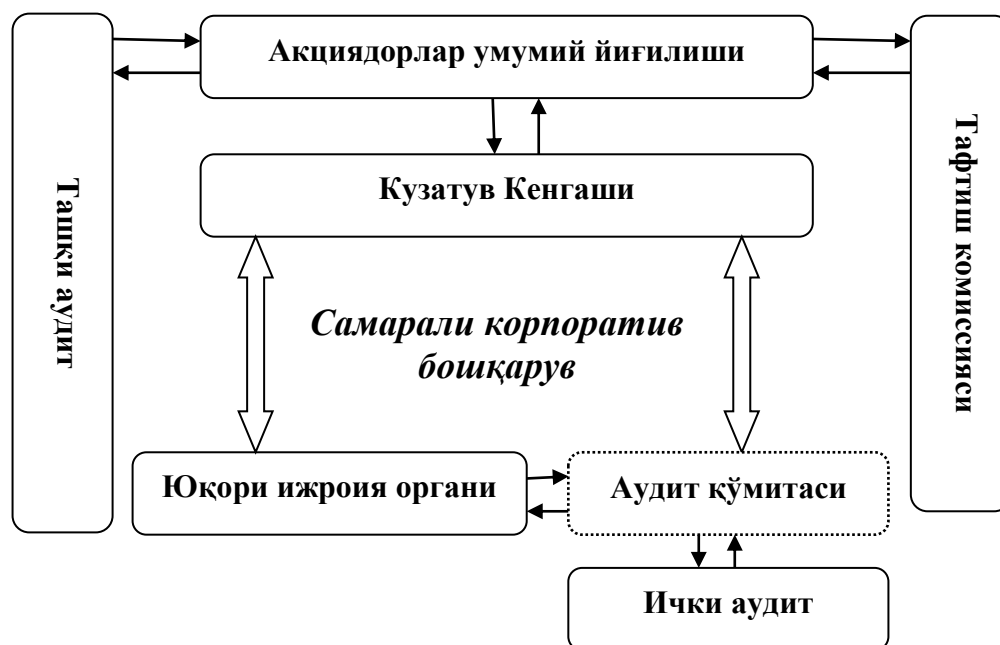
камчиликлар ёки муаммоларнинг юзага келиши сабаби камида 5 та савол орқали аниқланади ҳамда олинган жавоблардан келиб чиққан ҳолда, уларни бартараф этиш бўйича чоралар ишлаб чиқилади. Ушбу метод бевосита ва билвосита сабабаларни аниқлаган ҳолда сабаблар “дарахти”ни шакллантириш орқали муаммога ечим топиш имконияти аниқланади.

“Исикава диаграммаси – мураккаб, комплекс муаммоларни ечишда қўлланилувчи усул бўлиб, у амалиётда “балиқ скелети” деб ҳам аталади. Яъни бунда ҳал қилиниши керак бўлган муаммо ва унинг юзага келиш сабабларининг ўзаро боғлиқлиги график кўринишда ифодаланади. Исикава диаграммаси муаммони ҳал қилиш учун қандай ахборот ва билим зарурлигини аниқлашга ва бундан келиб чиқиб, асоссиз қарорлар қабул қилинишининг олдини олишга ёрдам беради”. Ушбу усулни қўллаш жараёнида ички аудитор муаммони ва уни юзага келтирувчи сабабларни аниқлаш мақсадида аудиторлик далилларни йиғади. Мазкур метод ички аудиторлар томонидан бизнес-жараёнлар аудитини ўтказишда муҳим роль ўйнайди.

Таҳлил ва натижалар.

Умуман олганда ички аудитнинг самарали корпоратив бошқарув тизимида аҳамияти унинг ташқи аудит, Кузатув кенгаши, юқори ижроия органи билан ўзаро муносабатларида (яъни керакли маълумотга эга бўлиш, уни таҳлил қилиш, ички аудит натижалари бўйича йиғма ҳисоботни Кузатув Кенгашига тақдим қилиш, номувофиқликларни бартараф этиш бўйича чоратadbирларни ишлаб чиқиш ва ҳоказо) қуйидаги расм орқали намоён қиламиз (1-расм). Ушбу расмдан кўришимиз мумкинки, АЖда Аудит қўмитаси ташкил қилинган пайтда ички аудит хизмати фаолияти назоратини мазкур қўмита бажаради.

Корпоратив бошқарувнинг самарали фаолият юритишида унинг ташкилий тузилмаси муҳим аҳамият касб этади. Масалан, “Ўзбекистон темир йўллари” АЖ Ўзбекистон Республикаси учун стратегик аҳамиятга эга бўлган замонавий транспорт-логистика ташкилоти бўлиб, у мамлакат транспорт тизимининг юк айланмаси 30% дан ортиғини(2-ўринда) ва йўловчи айланмасининг деярли 1 % ини (3-ўринда) бажаради.

1-расм. Самарали корпоратив бошқарув тузилмаси¹.

Ижтимоий ҳамда иқтисодий муносабатларда долзарб аҳамиятга эга бўлган ушбу ташкилотнинг молиявий-иқтисодий барқарорлиги ва самарадорлиги мамлакатимиз иқтисодиётида алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, ушбу кўрсаткичларни барқарорлигини таъминлашда ички аудитнинг самарали ташкил этилиши катта аҳамият касб этади.

1-жадвал

“Ўзбекистон темир йўллари” АЖга тегишли статистик маълумотлар²

№	Асосий кўрсаткичлар	2021 йил	2022 йил	Фарқи %
1.	Жўнатишган юк, млн.тонна	72,03	73,36	101,8
2.	Ташилган юк, млн.тонна	24,6	24,9	101,2
3.	Юк айланмаси, млрд.км/тоннаси	98,7	100,1	101,4
4.	Йўловчилар айланмаси, млн.км/йўловчи	3,06	3,5	114,4
5.	Ташилган йўловчилар, млн.одам	7,95	9,01	113,3
6.	Жўнатишган йўловчилар, млн. одам	7,97	9,14	114,7
7.	Умумий ишчи-ходимлар сони, минг одам	87,614	79,421	90,6
8.	Янги ташкил этилган иш жойлари	540	2 000	370,4
9.	Даромадлар, млрд.сўм	10 493,3	11 411,3	108,7
10.	Эксплуатацион темир йўл узунлиги, км	4732,8	4726,1	99,9
11.	шу жумладан электрлаштирилган йўл, км	1929,2	1933,9	100,2

¹ Муаллифлар ишланмаси.

² <https://railway.uz/-/Ўзбекистон> темир йўллари” АЖ расмий сайти маълумотлари

Ўзбекистон Республикасининг энг йирик акциядорлик жамиятларидан бири бўлган “Ўзбекистон темир йўллари” Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган собиқ Ўрта Осиё темир йўллари базасида 1994 йил 7 ноябрда ташкил топган. Бугунги кунда умумий темир йўл узунлиги 4726,1 км.ни ташкил этиб, жамиятда 79,4 мингдан ортиқ ходимлар фаолият кўрсатади. Шунингдек “Ўзбекистон темир йўллари” АЖ 2022 йилда юк айланмаси ва йўловчи айланмасини 2021 йилга нисбатан тегишли равишда 1,4% ва 14,4% га ошиқ бажарган (1-жадвал).

“Ўзбекистон темир йўллари” АЖ акциядорлик капитали мамлакат ЯИМда улуши 2017 йилда 3,3%, 2018 йилда 3,6% ни, 2019 йилда 3%, 2020 йилда 2,8 % ва 2021 йилда 2,3%ни ташкил қилиб, ушбу жамиятда корпоратив бошқарувнинг самарали ташкил этилиши, мамлакат иқтисодиётига аҳамиятли даражада таъсир қилади.

2-жадвал.

“Ўзбекистон темир йўллари” АЖнинг Ўзбекистон Республикаси ЯИМда улуши таҳлили³

№	Кўрсаткич	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
1.	Ўзбекистон Республикаси ЯИМ (трлн.сўм)	302,5	407,5	524	580,2	734,6
2.	“Ўзбекистон темир йўллари” акциядорлик капитали (трлн.сўм)	10,12	14,77	15,99	16,15	16,94
3.	“Ўзбекистон темир йўллари” акциядорлик капитали мамлакат ЯИМ да улуши (%)	3,3%	3,6%	3%	2,8%	2,3%

Бугунги кунда жамиятига қарашли 70дан ортиқ ташкилотлар фаолият юритмоқда. Шу билан бир қаторда акциядорлик жамиятларида аудит қўмитаси фаолият юритиши белгиланган бўлиб, ушбу ички назорат турларининг фарқларини кўриб чиқамиз. Шунингдек, “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига асосан “акциялари фонд биржасининг биржа котировкаси варағига киритилган жамият фақат мазкур жамият кузатув кенгашининг аъзоларидан таркиб топган аудит қўмитасини ташкил этиши шарт. Жамиятнинг ички аудит хизмати, агар бундай хизмат мавжуд бўлса, ўз фаолиятида аудит қўмитасига ҳисобдордир” (ЎРҚ-370, 2014).

Демак, Аудит қўмитаси ҳам ички назоратнинг бир тури бўлиб, ташкилотда ички аудит хизмати, Аудит қўмитаси ва тафтиш комиссияси мавжуд ҳолатларда улар фаолиятининг фарқли жиҳатлари иловада

³ Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси маълумотлари ва “Ўзбекистон темир йўллари” АЖ молиявий ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тузилди

келтирилган. Ушбу жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, Жамиятда ички назорат сифатида ички аудит, тафтиш комиссияси, Аудит Қўмитасининг фаолияти, белгиланган мақсад ва вазифалари, жавобгарлик ва бошқа жиҳатлар билан фарқланади.

Ички аудит хизмати фаолияти самарадорлигини таъминловчи омиллардан бири – бу унинг мустақиллигидир. Ички аудиторларнинг мустақиллиги қуйидагиларда намоён бўлади:

“ички аудит хизмати раҳбарини ва унинг ходимларини лавозимга тайинлаш ва эгаллаб турган лавозимидан озод этиш, уларга иш ҳақи миқдорини ва бошқа тўловларни белгилаш корхона кузатув кенгашининг қарорларига асосан амалга оширилиши;

корхона кузатувчи кенгашига бевосита бўйсунтириш”⁴.

3-жадвал

Ўзбекистон Республикасида ички аудит хизматини тартибга солувчи меъёрий ҳужжатларнинг таҳлили⁵

№	Ҳужжат номи	Белгиланган талаблар
1.	Ўзбекистон Республикасининг ЎРҚ-370-сон “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида” ги қонуни	Акциядорлик жамиятларида ички аудит хизматининг ташкил этиш талаблари, ички аудитнинг ҳисобдорлиги, жамиятнинг аффилиланган шахси билан тузилиши кутилаётган битимлар, ички аудит вазифалари.
2.	Корхоналардаги ички аудит тўғрисидаги низом	Ички аудит хизматининг асосий вазифалари, функциялари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ички аудит хизматида қўйилган талаблар
3.	Ички аудит хизмати ходимларини сертификатлаш тартиби тўғрисидаги низом	Сертификат олиш учун малака талаблари, тақдим этиладиган ҳужжатлар рўйхати, сертификат олиш учун имтиҳон топшириш бўйича талаблар, сертификатнинг расмийлаштирилиши ва берилиши, сертификатнинг амал қилишининг тугатилиши ва бекор қилиш шартлари
4.	Ички аудитнинг халқаро стандартлари ва аудитнинг халқаро стандартлари	Аудит текширувларини халқаро талаблар даражасида ўтказиш, умумқабул қилинган стандартлардан фойдаланиш
5.	Аудиторлар ахлоқ кодекси	Профessional компетентлик, ишончлилик, мустақиллик, виждонлилик, объективлик, сир сақлаш тамойили ва бошқалар.

Шу билан бир қаторда ички аудит хизматининг самарали фаолият юритишида қуйидаги омиллар муҳим аҳамият касб этади:

⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Корхоналарда ички аудит хизмати тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 215-сон қарорига 2-илова, 16.10.2006й.).

⁵Муаллиф ишланмаси.

ички аудиторларнинг юқори малакаси, иш стажи, тажрибаси ва профессионаллик даражаси;

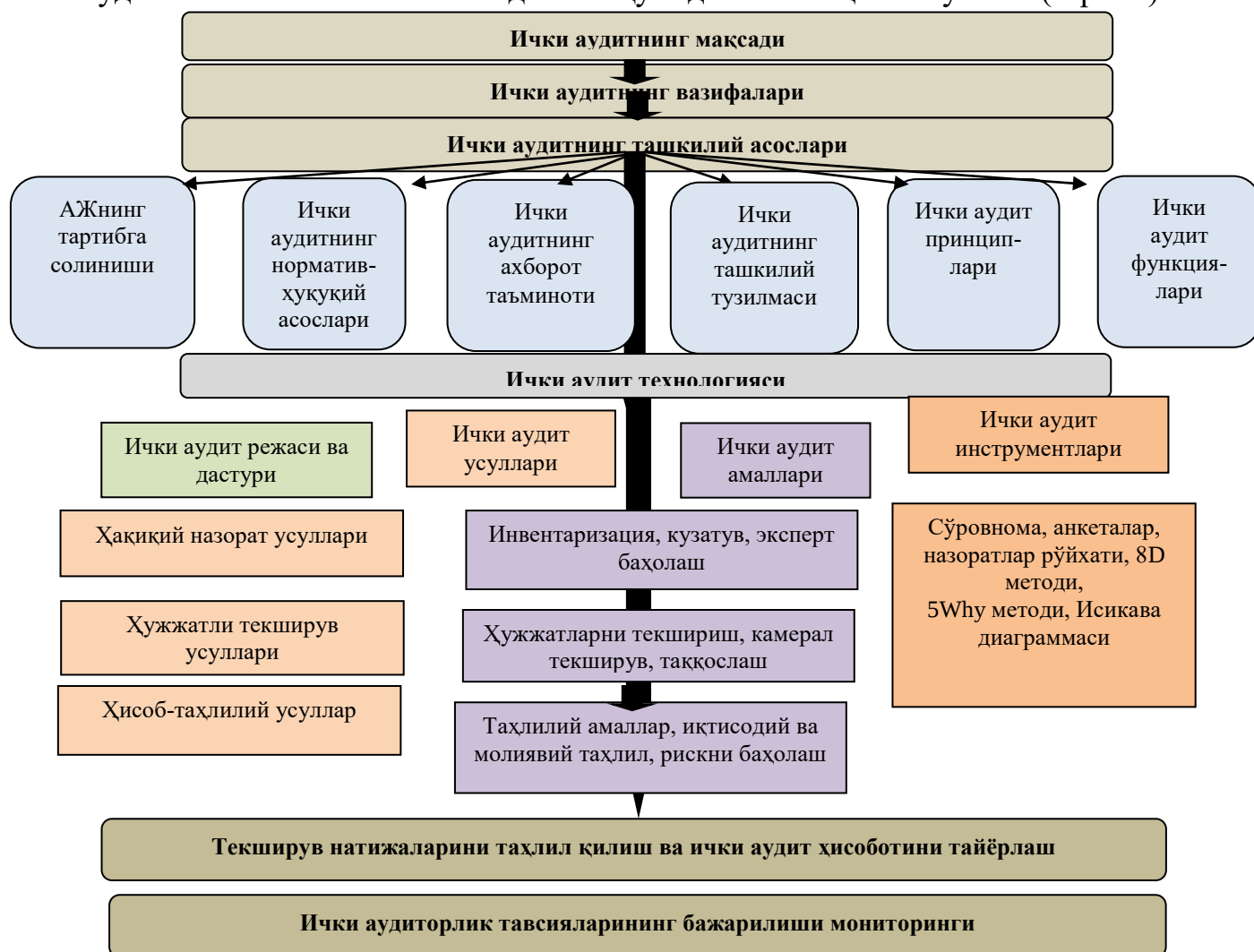
ички аудиторларнинг малакавий талаблар билан бир қаторда ахлоқий талабларга риоя қилган ҳолда иш юритиши;

ички аудит иш режаси ва графигининг самарали тузилиши;

ички аудиторларнинг иш ҳужжатларига ҳамда ички аудиторлик ҳисоботининг тузилишига ягона талабларнинг белгиланиши;

ички аудитни дастурий таъминотлардан фойдаланган ҳолда амалга ошириш ва бошқалар.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, акциядорлик жамиятларида ички аудитнинг такомиллашган моделини қуйидагича изоҳлаш мумкин (2-расм).

2-расм. Ички аудитнинг такомиллашган модели⁶

⁶ Муаллиф ишланмаси

Ушбу ички аудитни ташкил қилишда норматив-ҳуқуқий асослар, АЖ ички Низомлари, ички аудит хизмати ходимлари лавозим йўриқномалари, ички аудитда фирибгарликни аниқлаш ва баҳолаш дастурий таъминоти унинг фаолиятини самарали ташкил этишда муҳимдир. Шунингдек, ички аудит хизматининг ташкилий тузилмаси унинг мустақиллигини таъминлаши муҳим роль ўйнайди.

Ички аудит технологияси, аудиторлик текширувини режалаштириш ва ўтказиш жараёнида намоён бўлади ва бунда аудит инструментлари ёрдамида аудит методлари, амалларни бажариш ва етарли даражада ишончли бўлган аудиторлик далилларини йиғишни ифодалайди.

Аудит инструментлари сифатида сўровномалар, анкеталар, назорат амаллари рўйхати, 8D методи, 5Why методи, Исикава диаграммаси каби инструментларни мисол қилиш мумкин. Ички аудит жараёнида ушбу инструментларни қўллаш аудиторлик далилларини олиш ва аудит объекти ҳолати бўйича ишончли маълумотга эга бўлиш имконини беради. Инструментларнинг қай бирини танлаш, текширув мақсад ва ҳажми доирасидан келиб чиқиб белгиланади.

“Сўровномалар, халқаро амалиётда “Checklist” кенг тарқалган аудиторлик инструментларидан бири бўлиб, аудит объектидан келиб чиқиб, саволлар рўйхатидан иборат бўлади. Ушбу саволларга берилган жавоблар текшириладиган жараён ёки фаолият ҳолати тўғрисида ахборот беради” (Рукин, 2009). Сўровнома натижасида аниқланган хато ва камчиликлар асосида аудит ҳажмини қисқартиришга ёрдам беради.

Нazorat амаллари рўйхати аудитор томонидан бажарилган назорат турлари рўйхатидан иборат бўлади ва назорат амаллари рўйхати тўлдирилганлиги текширув ўтказилганидан далолат беради (5-жадвал).

“8D (8 та ҳаракат) методи – бизнес-жараёнлардаги муаммолар, хатоликлар ва оғишларни ҳал қилиш учун ишлатилади. Ушбу метод куйидаги тартибдаги ҳаракатлардан иборат:

- аудиторлар ва мутахассислардан иборат ишчи гуруҳини тузиш;
- муаммони ўрганиш ва тавсифлаш;
- муаммони бартараф этувчи чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;
- муаммони юзага келиши асосий, дастлабки сабабларни излаш;
- муаммони бартараф этиш чораларини қўллаш ва уларни текшириш;
- профилактика чораларини амалга ошириш;
- профилактика чораларини баҳолаш;
- ҳисобот бериш”.

4-жадвал

Ички аудит жараёнида қўлланилувчи назорат амаллари рўйхати⁷

Ташкилот номи		Бўлим:	Ҳисобот №	
№	Қонунчилик талаблари	Назорат турлари	Аудитор қайдлари	Текширув муддати

Аудитор ушбу усулдан аудит давомида номувофиқлик сабабини текшириш учун фойдаланади. Мисол учун, мижоз сотиб олинган маҳсулот ёки хизмат сифати, етказиб бериш шартларига оид эътироз билдирган ҳолатларда, раҳбарият томонидан ички аудит хизматида аудиторлик текширувини ўтказиш ва номувофиқликнинг бевосита ва билвосита сабабларини аниқлашни буюриши мумкин.

5Why (5 та “Нима учун”) методи - бу юзага келган номувофиқликларни ички аудиторлар томонидан аниқлашнинг усулларида бири бўлиб, унинг номланиши берилувчи саволлар сони билан узвий боғлиқ. Бунда хато ва камчиликлар ёки муаммоларнинг юзага келиши сабаби камида 5 та савол орқали аниқланади ҳамда олинган жавоблардан келиб чиққан ҳолда, уларни бартараф этиш бўйича чоралар ишлаб чиқилади. Ушбу метод бевосита ва билвосита сабабаларни аниқлаган ҳолда сабаблар “дарахти”ни шакллантириш орқали муаммога ечим топиш имконияти аниқланади.

“Исикава диаграммаси – мураккаб, комплекс муаммоларни ечишда қўлланилувчи усул бўлиб, у амалиётда “балиқ скелети” деб ҳам аталади. Яъни бунда ҳал қилиниши керак бўлган муаммо ва унинг юзага келиш сабабларининг ўзаро боғлиқлиги график кўринишда ифодаланади. Исикава диаграммаси муаммони ҳал қилиш учун қандай ахборот ва билим зарурлигини аниқлашга ва бундан келиб чиқиб, асоссиз қарорлар қабул қилинишининг олдини олишга ёрдам беради”. Ушбу усулни қўллаш жараёнида ички аудитор муаммони ва уни юзага келтирувчи сабабларни аниқлаш мақсадида аудиторлик далилларни йиғади. Мазкур метод ички аудиторлар томонидан бизнес-жараёнлар аудитини ўтказишда муҳим роль ўйнайди.

Фаолияти турли бизнес-жараёнлардан иборат бўлган акциядорлик жамиятларида ички аудит хизмати томонидан ички назорат тизими самарадорлигини баҳолаш долзарб масалалардан бири бўлиб ҳисобланади. Бу каби ички назорат тизимини баҳолаш бутунги кунда нафақат йирик, балки ўрта ва кичик ташкилотлар учун ҳам катта аҳамиятга эга.

Ички аудитни ўтказишда асосий эътибор компания раҳбарияти томонидан молиявий-хўжалик фаолиятини самарали амалга ошириш,

⁷ Муаллифлар ишланмаси

активларнинг сақланишини таъминлаш, ишлатилмай қолган ресурсларни аниқлаш учун қўлланиладиган ташкилий усуллар мажмуаси бўлган ички назорат тизимини баҳолашга берилади. Шунингдек, ички аудит хатолар ва маълумотларнинг бузилишининг олдини олиш, шунингдек ишончли молиявий ҳисоботни ўз вақтида тайёрлашга ёрдам беради.

Ички назорат тизими ва унинг самарадорлигини баҳолаш ички аудит функцияларидан бири бўлиб, акциядорлик жамиятларнинг фаолиятини назорат қилиш йил давомида доимий равишда амалга оширилиши керак. Аммо ўзига хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ёки кўрсатилаётган хизмат сифати, уни жўнатиш тартиби, миқдорлар билан ҳисоб-китоблар, молиявий натижалар ва бошқаларни ўз вақтида назорат қилиш ва тўғри бошқарув қарорларини қабул қилиш корхона фаолияти самарадорлигининг кафолатидир.

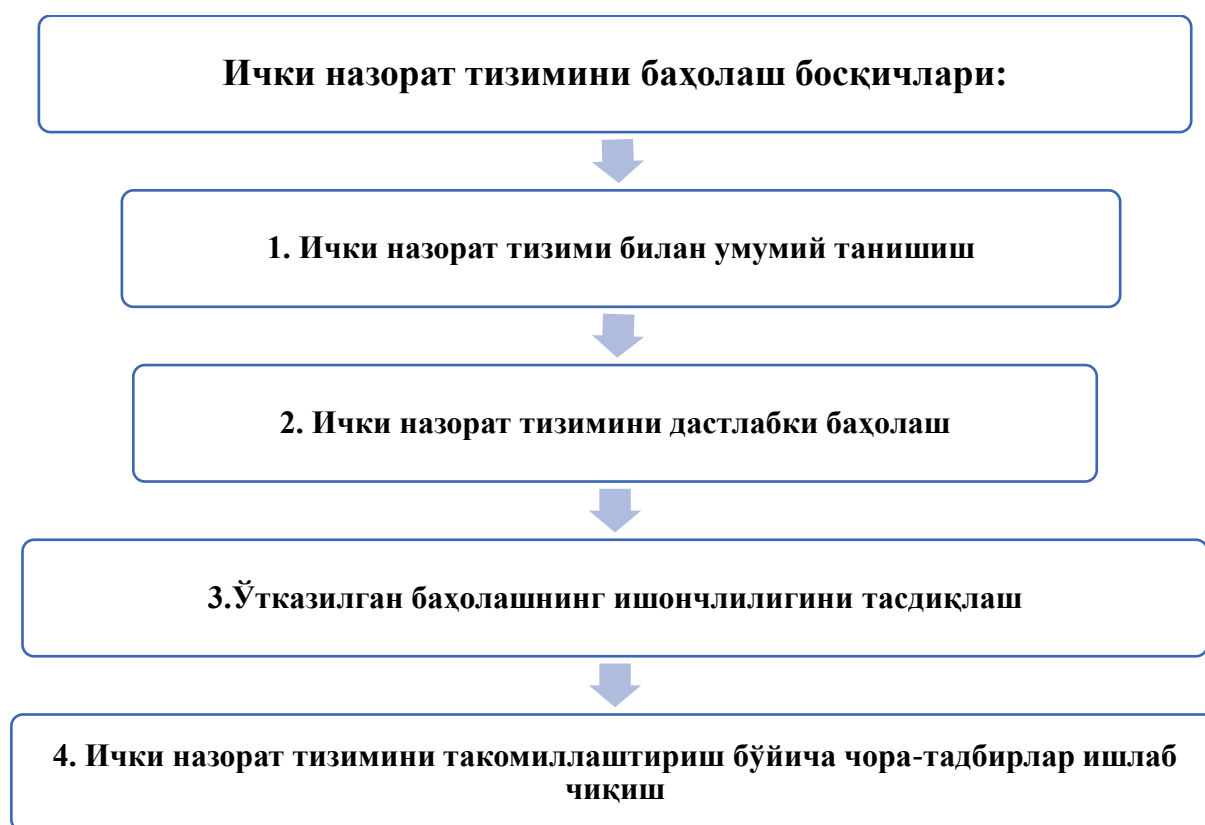
Бундан ташқари, нафақат ишлаб чиқариш фаолияти, балки молиявий фаолият, шунингдек, инвестицион фаолият ҳам назорат амалларини талаб қилади. Шу сабабли корхонанинг ички назорати яхши йўлга қўйилиши ва ушбу соҳанинг мутахассислари томонидан амалга оширилиши натижавийликни оширади. Шунини таъкидлаш лозимки, ички назоратни самарали ташкил этиш бўйича халқаро даражада тан олинган COSO модели ички назоратни 5 та компонентдан иборат равишда ташкил этилиши ва баҳоланишини талаб этади. Албатта ҳар бир ташкилот ички назорат тизимини баҳолаш методикасига эга бўлиши ва ушбу методикада ички назорат самарадорлигини баҳолаш тартиби, жараёни, методлари, ички назорат тизимини баҳолаш бўйича масъул ходимлар, мустақил экспертларни жалб қилиш шартлари ва талаблари, ички назорат тизимини баҳолаш муддатлари, ахборот тизими аниқлаштирилиши керак.

3-расм. Ички назорат мақсадлари⁸

⁸ Муаллифлар ишланмаси.

Бошқарув қарорларининг самарадорлиги кўп жиҳатдан бухгалтерия ҳисоби, молиявий ва бошқарув ҳисоботларининг ишончилигига боғлиқ бўлганлиги сабабли ва ҳисоботдаги маълумотларнинг бузилиши бирламчи ҳужжатларни, бухгалтерия регистрларини қайта ишлашдаги хатолар ва ходимларнинг хатти-ҳаракатлари билан боғлиқ бўлиши мумкин. Шу ўринда ташқи ва ички омиллар таъсирида ташкилотда ички назорат қанчалик самарали амалга оширилаётганлигини баҳолаш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Баҳолаш жараёни бир нечта босқичлардан иборат бўлиши мақсадга мувофиқдир.

4-расм. Ички назорат тизимини баҳолаш босқичлари⁹

Ушбу расмдан кўришимиз мумкинки, ички назорат тизимини баҳолаш учун, аввало, у билан танишиб чиқиш керак бўлади. Мазкур босқичда ташкилот ички Низомлари, буйруқлари, ҳисоб сиёсати каби ҳужжатларни кўриб чиқиш талаб этилади. Ушбу босқич жараёнида солиштириш,

⁹ Муаллифлар ишланмаси.

таққослаш, назорат, кузатув, оғзаки ва ёзма сўровнома ўтказиш каби усуллардан фойдаланиш мумкин.

Иккинчи босқичда ўтказилган сўровнома, ички хужжатлар билан танишув натижасида, ички назорат тизимини дастлабки баҳолаш мумкин. Баҳолаш кўп ҳолларда юқори, ўрта ва паст даражада каби баҳолар билан баҳоланади. Ташкилотнинг ички назорати ҳолати тўғрисида дастлабки (зарурий) маълумотларни олишнинг энг оддий ва самарали усули бу сўровномадир.

Учинчи босқичда ўтказилган баҳолашнинг ишончлилигини тасдиқлаш талаб этилади ва сўнгги босқичда ички аудит хизмати фаолияти ёки ички назорат тизими ташкил этилиши паст даражада баҳоланган ҳолатда, камчиликларни бартараф этиш ва такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар кўриш тавсия этилади.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, йирик ташкилотларда ички назорат самарадорлигини баҳолаш ички аудит зиммасида бўлиб, баҳолашни камида бир йилда бир марта амалга ошириш тавсия этилади. Шунингдек ярим йиллик натижаларга асосан оралиқ баҳолаш ҳам амалга оширилиши мумкин.

Ички назорат тизимини баҳолаш методлари сифатида “Сўровнома”лар (чек-лист) қўлланилади. Сўровномалар халқаро амлаиётда ички аудиторлар томонидан ҳам, ташқи аудиторлар томонидан ҳам қўлланилиб келувчи аудиторлик далилларни йиғиш методларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Мазкур сўровномада текширув объекти бўйича дастлабки баҳолашни амалга ошириш имконияти юзага келади.

Шу билан бирга COSO моделининг ҳар бир компоненти бўйича сўровномаларни тузиб, ички аудит ички хужжатлари билан, ички назорат тизimini баҳолаш методикаси билан тасдиқлаб қўйиш тавсия этилади.

Ички назорат тизимини баҳолаш жараёни моделнинг ҳар бир компоненти бўйича умумий ўртача баҳолашдан иборат бўлиб, COSO модели баҳолашни ҳар бир компонент бўйича амалга оширишни талаб этади:

- 1.Назорат муҳити;
- 2.Рискларни баҳолаш;
- 3.Назорат амаллари(жараёнлари);
- 4.Ахборот ва коммуникация;
- 5.Мониторинг.

5-жадвал

Ички назорат тизимини баҳолаш бўйича сўровнома¹⁰

№	Саволлар	Жавоб	Текширув натижаси
1.	Ташкилотда ички аудит хизмати мавжудми?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ички низомлари, буйруқлар ўрганилади
2.	Ташкилотда тафтиш комиссияси тузилганми?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ички низомлари, буйруқлар ўрганилади
3.	Инвентаризация комиссияси тузилганми?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ички низомлари, буйруқлар ўрганилади
4.	Инвентаризация ўтказиш режаси тасдиқланганми?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ички низомлари, буйруқлар ўрганилади
5.	Ташкилотда тузилган шартномалар бўйича мажбуриятларнинг бажарилишини назорат қилиш бўйича комиссия тузилганми? Агар тузилмаган бўлса, бу функцияни ким бажаради?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ички низомлари, буйруқлар ўрганилади
6.	Мол етказиб берувчилар ва харидорлар билан ҳисоб китобларни ўзаро солиштириш(таққослаш) ишлари олиб бориладими?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ички низомлари, буйруқлар ўрганилади
7.	Моддий жавобгар шахслар билан шартнома тузиладими?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ички низомлари, буйруқлар ўрганилади
8.	Ташкилотда ҳисоб сиёсати ишлаб чиқилганми?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ҳисоб сиёсати
9.	Ҳисоб сиёсатига ўзгартиришлар ўз вақтида киритиладими?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ҳисоб сиёсати ўрганилади
10.	Ҳужжатлар айланиш графиги тузилганми?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ички низомлари, буйруқлар ўрганилади
11.	Бухгалтерия хизмати ходимлари учун лавозим йўриқномалари мавжудми?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ички низомлари, буйруқлар ўрганилади
12.	Аналитик ҳисоб маълумотлари синтетик ҳисоб айланмалари ва қолдиқларига мос келадики?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ҳисоб сиёсати ўрганилади
13.	Синтетик ҳисобларнинг қолдиқлари тўғрисидаги маълумотлар бухгалтерия ҳисоби маълумотларига тўғри келадики?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ҳисоб сиёсати ўрганилади
14.	Ҳисоб сиёсатида харажатларни ҳисобга олиш ва маҳсулот(ишлар, хизматлар) таннархини ҳисоблаш усули танланганми?	Ҳа (Йўқ)	Ташкилот ҳисоб сиёсати ўрганилади

¹⁰Муаллифлар ишланмаси.

Биз ушбу компонентлар бўйича ички назорат тизимини баҳолаш методикасини қуйидагича таклиф этамиз.

6-жадвал¹¹

Компонентлар бўйича ички назорат тизими самарадорлигини баҳолаш¹¹

Компонентлар	Максимал баллдаги улуши	Максимал балл	Ички назорат тизими самарадорлиги
1.Назорат муҳити		100%	(1.Назорат муҳити + 2. Рискларни баҳолаш + 3.Назорат амаллари + 4.Ахборот ва коммуникация + 5.Мониторинг)/5
1.1 Ташкилий тузилма	25%		
1.2.Ички меъёрий ҳужжатлар	25%		
1.3 Ахлоқ меъёрлари	25%		
1.4.Кадрлар сиёсати	25%		
2. Рискларни баҳолаш		100%	
2.1.Рискларни бошқариш тизими	50%		
2.2.Рискларни бошқариш сиёсати ва чора-тадбирлар	50%		
3.Назорат амаллари		100%	
3.1. Молиявий ҳисобот тайёрланиши	33,3%		
Даромадлар ва харажатлар	6,66%		
ТМЗ ва АВ ҳисоби	6,66%		
Ходимлар билан ҳисоблашишлар	6,66%		
Консолидациялашган молиявий ҳисоботни тайёрлаш	6,66%		
Солиқлар ҳисоби	6,66%		
3.2.Операцион фаолият	33,3%		
Режалаштириш ва иқтисодий таҳлил	4,16%		
Таъминот жараёни	4,16%		
Қарз жалб қилиш ва бериш	4,16%		
Инвестицион фаолият	4,16%		
Тарифлар	4,16%		
Мехнат муҳофазаси, атроф муҳитни муҳофаза қилиши	4,16%		
Ҳазначилик	4,16%		
Ахборот технологиялари жараёнларини бошқариш	4,16%		
3.3. Қонунчилик талабларига риоя этиш	33,3%		
4.Ахборот ва коммуникация	100%	100%	
5.Мониторинг	100%	100%	

¹¹Муаллифлар ишланмаси.

Ушбу методикага асосан 5 та компонент бўйича ички назорат тизимининг ўртача баҳоси аниқланади.

Ички назорат тизимини баҳолаш натижалари акс этган ҳисоботлар Аудит Қўмитаси ёки Кузатув Кенгашига тақдим этилиши керак. Ушбу ҳисоботда сўровномалар баҳолаш методикаси натижалари, аниқланган камчиликлар, ва уларни бартараф этиш бўйича таклиф ва тавсиялардан иборат бўлиши керак. Ҳисобот тасдиқланганидан сўнг ташкилотнинг ҳар бир ходимига етказилиши ва оммавий эълон қилиниши керак.

Ички назорат тизими бўйича камчиликлар аниқланганда ички аудиторлар томонидан қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

1) аниқланган камчиликлар сабаблари ва характери таҳлил қилиш;

2) зарур ҳолатларда қўшимча текширувни амалга ошириш;

3) аниқланган камчиликларни бартараф этиш режасини тузиш:

ички назорат тизими камчилиги ва унга мос рискни изоҳлаш;

камчиликни бартараф этиш чораларини аниқлаш;

камчиликни бартараф этиш бўйича масъул ходимни белгилаш;

камчиликни бартараф этиш муддатларини белгилаш.

4) камчиликни бартараф этиш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш;

5) камчиликни бартараф этиш муддати тугагандан сўнг, қайта баҳолашни амалга ошириш.

Хулоса ва таклифлар

Таъкидлаш мумкинки, ички назорат тизимининг самарали ташкил этилиши ва фаолият юритишида унинг доимий равишда баҳоланиб бориши муҳим аҳамият қасб этади. Ички назорат тизимининг доимий баҳоланиши унда мавжуд камчиликларни ўз вақтида аниқлаш ва уларни бартараф этишга ёрдам беради. Ички назорат тизимини баҳолаш методининг ишлаб чиқиши ва ички аудит ҳужжатларида акс эттирилиши уни оптималлаштириш билан бир қаторда ички аудиторлар ишини енгиллаштиради.

Акциядорлик жамиятларида ички аудит методологиясини такомиллаштиришга оид олиб борилган тадқиқотлар натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув самарадорлигини таъминлаш, акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, жамиятнинг олдида қўйган мақсадларига эришишда ички аудит хизмати муҳим роль ўйнайди. Ички аудит хизмати ўзининг йиллик иш режасида белгиланган вазифаларни виждонан, объектив ва холисона бажариши орқали жамият фаолиятининг ривожланишига ҳисса қўшади.

2. Мамлакатимизда амал қилиб турган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ички аудит, ички аудитор тушунчаларига турли хил таърифлар берилган. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида ички аудитор тушунчасининг такомиллашган таърифи шакллантирилди ва унинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда акс этиши таъминланади.

3. Акциядорлик жамиятларида ички аудиторларга бўлган эҳтиёж йилдан-йилга ошиб бормоқда. Бироқ уларнинг сони бошқа давлатларга нисбатан солиштирганда жуда ҳам паст. Шу боисдан тадқиқотлар натижасида халқаро сертификатга эга бўлган шахсларга ички аудитор сертификатини олиш ва малака оширишда енгилликлар бериш таклиф этилди.

4. Акциядорлик жамиятларида бизнес жараёнларнинг амалга оширилиши доимо риск билан боғлиқ бўлади. Аслида тадбиркорлик фаолиятининг муҳим хусусиятларидан бири унинг рискка асосланишидир. Ички аудит хизмати ҳам ўз фаолияти давомида мазкур жиҳатларни инобатга олиши зарур. Шу боисдан акциядорлик жамиятларида рискка йўналтирилган ички аудитни ташкил этиш муҳим ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Костикова Л.В (2014). Банк России разграничил контрольные функции в кредитной организации "Внутренний контроль в кредитной организации", N 3, июль-сентябрь 2014 г

2. Нуралиев Р.Т.(2023). Роль и значение корпоративного управления в совершенствовании управления государственными активами в узбекистане. "Экономика и социум" №4(107)-1 2023. Стр. 757-762

3. (ПФ-4720, 2015). Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоротив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4720- сонли Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармонининг 1-илоvasи билан тасдиқланган “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”.

5. Jonson J. "Improving Internal Audit in Corporate Governance: A Case Study." Journal of Business Ethics, 93(1), 85-96. (2010).

6. Xansen K., Nilsen S. (2012). "The Role of Internal Audit in Corporate Governance: A Literature Review." Journal of Business Ethics, 107(3), 449-472

7. Lee Yu. (2013). "Improving Internal Audit Effectiveness and Efficiency: A Case Study of a Large Corporation." International Journal of Business and Management, 8(11), 24-35.

8. Lyuis, R. (2014). "Internal Audit Best Practices in Corporate Governance." *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 25(5), 45-53
9. Sanders, M., Short, D. (2015). "Internal Audit and Corporate Governance: A Meta-Analysis." *Journal of Business Research*, 68(12), 2587-2595.
10. (ЎРҚ-370, 2015). Ўзбекистон Республикаси ЎРҚ-370-сон «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни 06.05.2014 й.
11. Ахмаджонов К.Б (2016). Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида ички аудит методологиясини такомиллаштириш. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. автореф. – Т.: 2016. – 76 б.
12. Ilhomov Sh.I.(2018) Audit. Darslik. - Т.: Iqtisodiyot, 2018. 22-б.
13. Каримов Н.Ф. (2006). Тижорат банкларида ички аудит. Монография. Т.: Фан, 2006., 80-б.
14. Меҳмонов С.У.(2018) Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва ички аудит методологиясини такомиллаштириш.-08.00.08 – Бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудит. Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc)диссертация автореферати.-Тошкент.-2018.б.31-32.; Меҳмонов С.У., Бюджет ташкилотларида ички аудит фаолиятининг назарий ҳамда амалий жиҳатлари. Иқтисод ва молия. №10,2015.52-58 б.
15. Тўраев А.Н.(2019). Хўжалик юритувчи субъектларда ички аудитни ташкил этиш ва унинг услубиётини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (dsc) диссертацияси автореферати.-Т.:ТМИ, 2019 .-65 б.;
16. Рукин В.В (2009). Взаимосвязь внутреннего и внешнего аудита на современном предприятии. “Экономическое обозрение Дальневосточного региона”, N 6 (112), июнь 2009 г.